

STUDII ȘI CERCETĂRI

NECESITATEA ȘI PERENITATEA SISTEMELOR FILOSOFICE

ALEXANDRU SURDU

Necessity and Perenniality of Philosophical Systems. In the present article, the author argues for a distinction between two main types of systematic philosophy: the disciplinary and the categorial one. The *disciplinary theories and philosophical systems* are built according to the manner in which the following kind of issues are usually solved: the delimitation of the inquiry fields, the method specification, the establishing and ordering of the disciplines, as well as the determining of their relationship to other theoretical or practical fields. By contrast, ascertaining specific relationships between philosophical categories of maximum generality or between them and the rest of the subordinated categories represents the starting point in building the *categorial philosophical systems*. There is also a hybrid type – *the categorial-disciplinary systems*, which classify the categories according to the philosophical primary and secondary disciplines.

Key words: systematic philosophy, philosophical disciplines, philosophical categories

Desăvârșirea unei cercetări filosofice de amploare, independentă de anumite interese personale sau cerințe profesionale, cum este aceea de „construcție” a unui sistem filosofic, presupune o trebuință a sa de a fi, o venire a vremii sale, cândva și undeva anume. S-ar părea că acum, la coincidența sfârșitului de secol cu cel de mileniu, ar fi momentul potrivit pentru o astfel de îndeletnicire, care să aibă semnificația unei retrospective. Dar datele calendaristice n-au fost niciodată semnificative pentru evenimentele filosofice, cum n-au fost nici pentru cele cosmice. Așteptarea de comete sau dezastru telurice la date fixe a fost întotdeauna zadarnică. Vestitorii de acum ai noii ere se înșeală, ea ori a început de mult, ori n-o să mai vină.

Acestea sunt situații în care este bine să ne aducem aminte de istoria filosofiei, a cărei menire a fost tocmai aceea de a ne prezenta apariția unor astfel de înfăptuiri și a împrejurărilor în care s-au petrecut. Asemenea corpurilor cerești în spațiu, filozofii sunt grupați și ei în constelații ale timpului. În galaxii și metagalaxii. Nu există astre solitare. Chiar dacă sunt de tăria Luceafărului, bat aceleași Căi Lactee. Nu este de mirare că unul și același poate să ne apară în ipostaze diferite sau mai mulți să fie luați drept unul. Este greu să devii un pseudo-Aristotel, de exemplu, dar este totuși posibil. Tot așa cum Fichte (sau Schelling) pare un fel de Hegel mai grăbit.

Necesitatea elaborării unor teorii sau sisteme filosofice este uneori atât de stringentă, încât autorii lor se cred (ca Hegel) trimișii Cerului, hărăziți să ne aducă

lumina înțelegerii. Fără a se mai întreba de ce n-au fost aleși alții, din alte timpuri și din alte locuri, și, mai ales, de ce au fost precedați de atâția vestitori, unii chiar cu mai mult har filosofic.

Dar situații asemănătoare se petrec și în alte domenii ale gândirii teoretice, în cadrul științelor și chiar al tehnicii. Georg Cantor își imagina că scrie sub dictarea Divinității, el nefiind decât un fel de grefier. Fără să se întrebe de ce erau matematicile din vremea sa bătute de asemenea funcționari care nu mai pridideau cu scrisul. De aici și numeroasele discuții în legătură cu tot felul de priorități. Gândul la gând nu este întotdeauna cu bucurie.

Constelațiile filosofice, ca și cele astrale, provin din nebuloase fără delimitări precise. Dar cu timpul iau forme sugestive, pe baza cărora își vor găsi și nume potrivite. „Ursa Mare” a filosofiei moderne este filosofia clasică germană. Ea constituie și modelul formațiunilor mai mici care gravitează în jurul ei.

S-au conturat și au rămas tradiționale două tipuri de sisteme filosofice: disciplinare și categoriale. Începând cu Christian Wolff, sistemele disciplinare au devenit obligatorii în învățământul liceal și universitar. Disciplinele filosofice s-au înmulțit ori au scăzut numeric, filosofia dobândind sau pierzând domenii de investigație: a câștigat, de exemplu, hermeneutica, etologia și axiologia, dar a pierdut psihologia, pedagogia și sociologia.

Necesitatea sistemelor disciplinare rezidă în soluționarea câtorva probleme: delimitarea domeniilor de investigație, precizarea metodelor, stabilirea disciplinelor, ierarhizarea și ordonarea lor, legătura cu celelalte domenii ale gândirii teoretice și ale practicii (știință, artă, tehnică, producție industrială și agrară). Delimitarea domeniilor de investigație presupune și definirea filosofiei, precizarea unui fel de „gen proxim” (extensiv) care să cuprindă toate disciplinele subordonate. „Diferența specifică” o constituie stabilirea metodelor. Fiind vorba de *metodologie*, încadrată tradițional de *logică*, de regulă se începe chiar cu această disciplină, considerată *propedeutică* a filosofiei. Maniera este de sorginte aristotelică.

Aristotel era un făcător de științe (acestea fiind pe atunci discipline ale filosofiei, de care aceasta s-a lepădat cu timpul), având ca unealtă (*organon*) de construcție *logica*. Este vorba de logica rațiunii (de la *ratio* = *logos*). Aristotel stabilea *noțional* conceptele de bază ale disciplinei; *judicativ* sau *predicativ* relațiile dintre acestea și *rațional demonstrativ* conexiunile relaționale. Ulterior s-au mai adăugat și elemente de logică *intelectivă* și *dialectico-speculativă*.

Disciplinele filosofice erau de regulă enumerate și apoi caracterizate prin domeniul de referință. Trecerea de la una la cealaltă era arbitrară: „Și acum să trecem la...” sau „Ne-a mai rămas să vorbim despre...” Cu timpul s-au conturat cele cinci *discipline fundamentale* ale filosofiei: ontologia, logica, metodologia, gnoseologia și epistemologia. Ele sunt fundamentale, deoarece constituie baza celorlalte (ca: etica și estetica), putând fi tratate independent de ele. Mai ales pentru stabilirea legăturii filosofiei cu celelalte domenii ale gândirii teoretice este necesară o viziune de ansamblu asupra disciplinelor filosofice, unele dintre ele găsindu-și aplicații tehnico-științifice sau artistice, altele fiind utilizate direct în elaborarea teoriilor științifice (fundamentele matematicii, fundamentele fizicii etc.).

Dar disciplinele filosofice pot fi dezvoltate și independent unele de celelalte, ceea ce necesită de asemenea sistematizarea lor periodică. Mai ales în situațiile în care, datorită unor condiții favorabile, una sau unele dintre disciplinele filosofice au tendința de a le domina sau chiar exclude pe celelalte (tendințe estetizante, de exemplu). *Pars pro toto* fiind o deficiență permanentă în istoria filosofiei care necesită corecturi sistematice permanente. Elaborarea treptată a unor categorii filosofice de maximă generalitate (transcendență, existență, ființă, realitate, existență reală) chiar în cadrul disciplinelor filosofice, cu care însă nu mai coincid decât parțial, și constatarea unor relații speciale între acestea și între restul categoriilor subordonate lor, a făcut posibilă elaborarea primelor *sisteme categorial-filosofice*.

Acestea au fost și au rămas în mare măsură *dialectico-speculative*. Motivația o constituie studiul câtorva dintre ele de către Immanuel Kant și descoperirea, cu această ocazie, a caracterului lor dialectic. Ceea ce a și condus inițial la respingerea lor ca nefiind compatibile cu principiile logicii tradiționale a rațiunii și a intelectului. Kant vorbește cu această ocazie despre o „rațiune speculativă”, neacceptabilă datorită implicațiilor ei dialectice. Tot el a constatat însă, chiar la nivelul categoriilor obișnuite (cele subordonate *cantității*, de exemplu: unitate, multiplicitate, totalitate), că ele se raportează după o schemă triadică de tipul: teză, antiteză, sinteză. De ce să fie atunci respinse celelalte pe motivul că se opun și să nu fie încercată și în cazul lor o sintetizare a opușilor? Chiar dacă s-ar încălca în felul acesta principiile logicii tradiționale. Mai mult, nu este cumva cu puțință elaborarea unei logici diferite de cea tradițională?

Fichte, Schelling și Hegel au încercat primele sistematizări ale raporturilor dialectico-speculative dintre categoriile filosofice, oferind tablouri schematice diferite de cele disciplinare. Categoriile pot fi deduse una din cealaltă, indiferent de disciplinele filosofice care le studiază separat. De unde s-a conchis că disciplinele tradiționale nu-și mai au rostul. În orice caz, că sistemele disciplinare ar trebui înlocuite cu cele categoriale. Numai că acceptarea acestora din urmă necesită și renunțarea la logica tradițională, ceea ce era mai ușor de spus și mai greu de făcut.

S-a recurs uneori și la aplicații (adesea spectaculare) ale gândirii dialectico-speculative în domeniile științifice (în fizică, de exemplu, și chiar în matematică), lucru care presupunea și dispensarea științelor de aplicațiile disciplinelor filosofice. Cerință, însă, imposibil de realizat, mai ales după succesele logicii simbolice, ca formă modernă a logicii intelectului și aplicațiile sale în științele exacte și în tehnica modernă. De unde nu se poate totuși conchide că sistemele filosofice categoriale n-ar fi utile.

Problema categoriilor filosofice, chiar în manieră sistematică, poate fi abordată însă și fără renunțarea la una sau alta dintre legile logicii tradiționale. Și chiar în felul acesta s-a procedat în istoria filosofiei. Adolf Trendelenburg a fost primul care a scris o istorie a teoriei categoriilor, tocmai în perioada (1846) când se contura ca disciplină filosofică specială *teoria categoriilor* (*Kategorienlehre*).

Există și posibilitatea de sistematizare a categoriilor pe discipline filosofice fundamentale și secundare: categorii ontologice, logice, metodologice etc. și res-

pective etice, estetice..., ceea ce conduce la un fel de hibrid sistematic disciplina-ro-categorial. Necesitatea acestuia este determinată de avantajele prezentării categoriale a fiecărei discipline în parte, cu sau fără sistematizări deductive, pe de o parte, și, pe de alta, de regrupare disciplinară a categoriilor dispersate prin toate domeniile.

Sistemele categorial-filosofice au, kantian vorbind, două semnificații: una *regulativă*, organizațională și alta *constructivă*. Sistematizarea înseamnă și punere în ordine a unui material informațional nediferențiat. Lucru valabil și despre sistemele disciplinare. Ele nu conduc de regulă la descoperirea de noutăți, ci la clasificarea și ordonarea descoperirilor anterioare. Dar pot ajunge la noi rezultate inter- și multidisciplinare. La descoperirea de domenii sau teritorii de interferență metodologică sau care necesită noi perspective de abordare.

Sistemele categorial-filosofice dialectico-speculative s-au diversificat. Ele au la bază așa-numitele „scheme dialectico-speculative”, care nu se reduc și nu s-au redus niciodată la cele triadice de tip hegelian. Au existat scheme binare, tetradice și pentadice. Se urmărește cu ajutorul acestora surprinderea unei opoziții (pe plan antitetic obiectual), contradicției sau contrarietăți (pe plan dialectic sau antiologic-categorial) fundamentale, ca origine a motricității, a dezvoltării sau a devenirii, și apoi, prin scheme superioare celei binare, surprinderea direcțiilor relaționale sau evolutive. Urmărirea consecventă a unor scheme dialectico-speculative, chiar binare, face necesară adesea postularea unei componente schematice care nu este evidentă sau chiar lipsește. *Hic deficit aliquid* devine un principiu euristic prin excelență.

În filosofia românească recentă au apărut sisteme categorial-filosofice, de mai mare sau mai mică amploare: binare (M. Florian); triadice (S.D. Ogorescu); tetradice (C. Noica); pentadice (D. Danielopolu), precedate și urmate de alte sisteme, chiar dacă n-au fost numite astfel, dovedind și la noi necesitatea construcției lor. Faptul că unul dintre ele nu se impune în detrimentul celuilalt este firesc. Aceasta nu înseamnă însă nici exclusivism, nici ierarhism. De multe ori este decisivă aplicabilitatea.

S-a vorbit și despre perisabilitatea sistemelor filosofice. Despre faptul că ele, chiar dacă s-au dovedit necesare și utile au fost repede abandonate în favoarea altora. Căderea unui sistem filosofic, s-a spus, începe o dată cu sfârșitul construcției sale. Dar aceasta nu înseamnă abandonarea lor. Asemenea cetăților antice, sistemele, într-o formă sau alta, disciplinare sau categoriale, sunt construite și reconstruite periodic.

Arheologii se întreabă de ce au fost ridicate și dărâmate de șapte ori zidurile cetății Troia, când, slavă Domnului, erau atâtea alte locuri virane de construit cetăți? A fost o trebuință a lor de a se face și a se reface în petrecerea timpului. Când n-a mai existat această trebuință, peste zidurile părăsite s-a întins deșertul.